

Отримано: 30 листопада 2022 р.

Прорецензовано: 5 грудня 2022 р.

Прийнято до друку: 5 грудня 2022 р.

e-mail: perspektiva-z@ukr.net,

bakhml@meta.ua

DOI: 10.25264/2415-7384-2023-16-53-59

Мірошніченко О. А., Бахмутова Л. М. Динаміка типів мотивацій до професійної діяльності в українських антарктичних експедиціях серед зимівників різних вікових груп. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, січень, 2023. № 16. С. 53–59.

УДК: 159.944+316.4

Мірошніченко Олена Анатоліївна,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри професійно-педагогічної,
спеціальної освіти, андрагогіки та управління
Житомирського державного університету імені Івана Франка

Бахмутова Лариса Миколаївна,

доктор філософії у галузі психології,
викладач кафедри медико-біологічних дисциплін
Національного університету фізичного виховання і спорту України;
провідний науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

**ДИНАМІКА ТИПІВ МОТИВАЦІЙ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УКРАЇНСЬКИХ-АНТАРКТИЧНИХ ЕКСПЕДИЦІЯХ
СЕРЕД ЗИМІВНИКІВ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП**

У статті викладено результати емпіричних досліджень типів мотивацій у зимівників українських антарктичних експедицій (УАЕ). Проведено теоретичний аналіз мотивацій до екстремальних видів діяльності в полярних експедиціях. На основі теоретичного аналізу сучасних підходів до вікової диференціації зимівників поділено на три вікові групи: молодшу (22–34 роки), середню (35–45 років) і старшу (46–62 роки). У кожній віковій групі за методикою *Reiss Motivation Profile® (RMP®)* визначено 16 універсальних базових мотивів українських зимівників до професійної діяльності в екстремальних умовах Антарктики. Дослідження проводили 2 рази за експедиційний рік: 1-й на початку експедиції і 2-й через 6 місяців перебування в Антарктиці. Потім ці 16 мотивацій було узагальнено та зведено до трьох основних типів мотивів професійної діяльності: матеріальний, соціальний та духовний. На початку експедиції для всіх вікових груп переважав духовний тип, потім – соціальний і на останньому місці був матеріальний. Повторне дослідження дозволило виявити зростання рівнів мотивації порівняно з першим дослідженням за всіма типами мотивів. Це свідчить про те, що життя та професійна діяльність в екстремальних умовах зміцнює власну професійну життєстійкість та віру в людей, що поруч. Виявлено, що для середньої вікової групи головним типом мотивації став матеріальний. Це вказує на те, що високі рівні духовних і соціальних типів мотивації не знижують ролі матеріальних мотивів. Навіть в ізольованому колективі матеріальний тип мотивації залишається каталізатором, здатним підвищити ефективність професійної діяльності. Отримані результати можуть бути застосованими не тільки під час планування експедиційної діяльності в довготривалих антарктичних експедиціях. Одні з напрямів їх практичного застосування – військова та спортивна психологія.

Ключові слова: антарктичні експедиції, вікові групи, екстремальна діяльність, мотивація, професійна діяльність, професійна життєстійкість, екстремальні види спорту.

Olena Miroshnychenko,

PhD in Pedagogy, Associate Professor of Department of Professional and Pedagogical,
Special Education, Andragogy and Management
Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr

Larysa Bakhmutova,

PhD in Psychology,
Lecturer at the Department of Medical and Biological Disciplines
National University of Physical Education and Sport of Ukraine;
Leading researcher of the laboratory of age psychophysiology
G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

**DYNAMICS OF TYPES OF MOTIVATION
FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES IN UKRAINIAN ANTARCTIC EXPEDITIONS
AMONG WINTERERS OF DIFFERENT AGE GROUPS**

We presented the results of empirical studies of the motivations types for winterers of Ukrainian Antarctic expeditions (UAE). A theoretical analysis of motivations for extreme activities in polar expeditions was carried out. Based on the theoretical analysis of modern approaches to age differentiation we divided the winterers into three age groups: younger

(22–34), middle-aged (35–45) and older (46–62 years old). According to the Reiss Motivation Profile® (RMP®) method 16 universal basic motivations of winterers for professional activity in extreme Antarctic conditions are determined for each of age group. The research was conducted two times: the first at the beginning of the expedition and the second after six months of stay on the Antarctic base "Akademik Vernadsky". All of motivations were summarized and reduced to three types of reason for professional activity: monetary, social and spiritual. At the beginning of the expedition the spiritual type prevailed then the social type and monetary type took the last place for all age groups. The repeated study revealed an increase for all types of motivation relative to the first study. Thus, the life and professional activity in extreme conditions strengthens one's own professional hardiness and faith in the people around. It was revealed that the main type of motivation for the middle age group was monetary. At the same time the high levels of spiritual and social types of motivation do not reduce the role of monetary motives. The last have been remains a catalyst which capable of increasing the efficiency of professional activity. The obtained results can be applied not only for planning expeditionary activities in long-term Antarctic expeditions, but in the military and sports psychology.

Key words: Antarctic expeditions, age groups, extreme activity, motivation, professional activity, extreme sports.

Постановка проблеми. Професійна діяльність у таких сферах як військова, спортивна, експедиційна тощо часто пов'язана з високим ступенем ризику та психологічної напруги. Це свідомий та добровільний вибір, а в багатьох випадках – мрія. Тому часто постають логічні питання: чому і як небезпечні види діяльності приваблюють людей? Чому вони отримують від цього задоволення? У загальноприйнятому сенсі це вважається неприємною та ризикованою справою для здоров'я і життя. Виявлення домінантних мотивів у таких людей – особливо важливий елемент у процесі організації професійних відборів, підготовки колективів та тренувань спортивних груп.

Яскравий, екстраординарний приклад життя і професійної діяльності в екстремальних умовах – довготривалі полярні експедиції, що ведуть професійну діяльність на цілорічно функціуючих полярних станціях. Варто відзначити, що навколишнє середовище Антарктики вирізняється сильними вітрами, наднизькими температурами, сніговими заметами, підвищеною сонячною радіацією, сильними магнітними бурями, довготривалими ефектами «полярної ночі» і «полярного дня». Умови полярної станції підсилюють ефект соціально-просторової ізоляції у складі малої групи. Сукупність цих чинників часто сприяє поступовому розвитку прогресуючої фізичної та психологічної втоми, ускладненню міжособистісної взаємодії, розвитку психологічних порушень особистісного і соціального характеру, що негативно впливає на ефективність експедиційної діяльності загалом [1; 2; 3; 6; 7; 8]. Тому визначення мотивації людини, яка бажає там працювати, – першочергове завданням психолога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Людську мотивацію вивчають різними способами. Найчастіше її розглядають із фізіологічного, психологічного і філософського підходів. У цій статті ми теоретично дослідили мотивацію з точки зору психологічних підходів у сфері екстремальних видів діяльності.

Ми виявили, що найбільше наукових досліджень мотивації до ризикованих видів діяльності проведено у сфері екстремальних видів спорту. Значна частина цих досліджень зосереджувалася на з'ясуванні причин, що спонукають людей займатися екстремальними або ризикованими видами спорту. Наприклад, було проведено багато мотиваційних досліджень у спортивній діяльності, яка спрямована на витривалість в альпінізмі та скелелазінні [9; 10], марафонському бігу [12; 14], веслуванні [13]; мотивації паралімпійців [11].

Так В. М. Ogles, К. S. Masters намагаються зрозуміти, які саме мотиви спонукають людей брати участь у марафонах, адже це потребує великої кількості напружених тренувань, що значно перевищують рівень, необхідний для підтримки здоров'я, самопочуття, рухової активності та благополуччя. Підготовка до марафону надзвичайно втомлює, може бути нудною, одноманітною, високоартісною, самотньою. Навіть якщо бігун переживе тренувальні випробування в хорошій психологічній і фізичній формі, немає гарантії задовільного виступу в самому марафоні [14].

Дослідженню мотиваційного компонента в більш ризикованих видах спорту, таких як серфінг, катання на лижах, скелелазіння та парасейлінг, приділяли увагу J. Thatcher, S. Reeves, D. Dorling, A. Palmer [16].

Отже, в психології немало досліджень мотивації до екстремальної діяльності, але не надано належної уваги дослідженню мотивації людей різного віку, які тривалий час працюють в екстремальних умовах навколишнього середовища та соціально-просторової ізоляції.

Мета дослідження – визначити зміст та динаміку провідних типів мотивації до професійної діяльності в екстремальних умовах у зимівників різних вікових категорій.

Матеріали і методи дослідження. У межах наукового дослідження щодо психологічної готовності до життєдіяльності українських зимівників в умовах Антарктики ми проводили комплекс методик із зимівниками на Українській антарктичній станції (УАС) «Академік Вернадський» протягом 10-и років: із 2011 по 2020 рр. Загальна кількість досліджуваних становить 71 особу, з них 69 чоловіків, 2 жінок. Вік досліджуваних – від 22 до 64 років. У процесі дослідження застосовували наступні методи:

1. Теоретичні: аналіз, порівняння та узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження.

2. Емпіричні методи: опитування, спостереження, тестування за методикою Reiss Motivation Profile® (RMP®).

RMP® – це таксономія 16 основних людських потреб: влада, незалежність, допитливість, прийняття, порядок, збереження, честь, ідеалізм, соціальні контакти, сім'я, становище в суспільстві, прагнення змагань, романтичні стосунки, насичення, фізична активність, спокій (перелік мотивацій подано в авторській послідовності). Ця методика – комплексний психологічний інструмент дослідження мотивації, що відповідає всім п'ятьом науковим критеріям психометричних досліджень: валідності, достовірності, стандартизації, об'єктивності та нормалізації [15].

Виклад основного матеріалу. У процесі тривалих досліджень ми помітили, що адаптація до екстремальних умов життєдіяльності людей в Антарктиці відрізняється за віковими категоріями, адже в експедиції, зазвичай, беруть участь люди різних поколінь. Щоб дослідити такі закономірності, всі учасники нашого природного експерименту були умовно поділені на три вікові групи: молодша – 22–34 роки (29 зимівників), середня – 35–45 років (30 осіб), старша – 46–62 роки (12 осіб).

Цей розподіл ґрунтувався на дослідженнях, представлених у роботах вітчизняних науковців. Так, Я. Васильєв, проаналізувавши дані психологічних розробок останніх років, пропонує виділення в дорослому віці таких періодів: період молодості – від 21 до 28 років, дорослішання – 28–34 роки, дорослість – 35–45 років, зрілість – 46–55 років, пізня зрілість – 56–66 років, старіння – 66–78 років і далі – старість [4].

К. Крутій та Л. Зданевич пропонують іншу (соціально-психологічну) основу для виділення вікових періодів у житті дорослої людини нашого часу [5]. Ця періодизація базується на теорії поколінь, згідно з якою сучасні дорослі люди поділяються на вікові групи залежно від років народження:

- 1947–1967 р. н. – покоління «Діти переможців» або «Бєбі-бумери», народжені після Другої світової війни (у нашому дослідженні це зимівники 46–62 років);
- 1968–1987 р. н. – покоління «X» або «Невідоме покоління» (у нашому дослідженні це зимівники 35–45 років);
- 1988–2000 р. н. – покоління «Y» або «покоління Міленіум» (у нашому дослідженні це зимівники 22–34 років) [5].

Згідно з методикою Reiss Motivation Profile® (RMP®) ми визначили 16 універсальних базових мотивів українських зимівників до професійної діяльності в екстремальних умовах Антарктики в кожній віковій групі. Потім ці мотивації були узагальнені та зведені до трьох основних типів мотивів професійної діяльності в екстремальних умовах Антарктики: матеріальний, соціальний та духовний. Розподіл шкал за основними типами представлено схематично на рис. 1.

Рис. 1 Схема розподілу шкал методики RMP® за основними типами мотивів професійної діяльності в екстремальних умовах Антарктики

Тестування зимівників УАЕ за методикою RMP® дозволило виявити рівень цих 16 шкал мотивацій для кожного зимівника. У результаті обробки отриманих даних був побудований особистий профіль із 16-и мотивацій, потім згруповано за визначеними основними типами мотивацій та віковою періодизацією зимівників: молодшої, середньої та старшої групи. Результати зведено в таблицю 1.

Таблиця 1.

Визначення основних мотивів професійної діяльності в зимівників різних вікових груп

Вікові групи	Основні типи мотивів професійної діяльності в Антарктиці					
	Духовний		Соціальний		Матеріальний	
	Середній бал в групі	Рівні прояву	Середній бал в групі	Рівні прояву	Середній бал в групі	Рівні прояву
Старша	12,2 (± 2,4)	Серед.	11,7 (± 2,6)	Серед.	9,8 (± 3,5)	Нижчий за ср.
Середня	12,1 (± 2,8)	Серед.	11,5 (± 3,2)	Серед.	11,5 (± 3,3)	Серед.
Молодша	13,3 (± 3,5)	Серед.	12,9 (± 4,5)	Серед.	10,3 (± 3,5)	Серед.
Усього:	12,5	Серед.	12,0	Серед.	10,5	Серед.

Прим. У дужках позначено середнє квадратичне відхилення (δ).

Як бачимо, у представників усіх вікових груп на першому місці – духовний мотив життєдіяльності, який, за методикою RMP®, містить бажання незалежності, допитливість, честь, ідеалізм, прагнення до виховання дітей. На другому місці – соціальний мотив: бажання влади, прийняття в суспільстві, прагнення порядку, соціального контакту і змагань.

Із наших співбесід із зимівниками ми знаємо, що для багатьох із них дуже важливе бажання довести собі та іншим членам суспільства свою причетність до соціальних подій, власну значущість, відчувати потребу суспільства в собі. На третьому місці – матеріальний мотив: збереження, насичення, власний спокій, романтичні стосунки, фізична активність. Це все стосується задоволення особистих потреб. Для представників середньої вікової групи цей мотив розділяє другу позицію з соціальним мотивом.

За методикою RMP® через 6 місяців перебування на УАС «Академік Вернадський» ми проводили повторні аналогічні дослідження (2-й зріз). У результаті ми отримали дані, що дозволяють виявити зміни типів мотивацій людей під впливом екстремальних чинників навколишнього середовища та соціально-просторової ізоляції в динаміці (табл. 2).

Таблиця 2.

Динаміка показників основних типів мотивів професійної діяльності в зимівників різних вікових груп

Вікові групи	Основні типи мотивів професійної діяльності в Антарктиці					
	Духовний		Соціальний		Матеріальний	
	1 зріз	2 зріз	1 зріз	2 зріз	1 зріз	2 зріз
Старша	12,2 (± 2,4)	12,7 (± 2,8)	11,7 (± 2,6)	13,0 (± 2,4)	9,8 (± 3,5)	11,3 (± 3,4)
Середня	12,1 (± 2,8)	12,2 (± 3,4)	11,5 (± 3,2)	12,8 (± 2,9)	11,5 (± 3,3)	13,2 (± 3,6)
Молодша	13,3 (± 3,5)	14,0 (± 2,4)	12,9 (± 4,5)	13,3 (± 3,4)	10,3 (± 3,5)	12,9 (± 3,3)
Усього:	12,5	13,0	12,0	13,1	10,5	11,8

Прим. У дужках позначено середнє квадратичне відхилення (δ).

Аналізуючи отримані дані, бачимо, що в динаміці показники основних типів мотивів професійної діяльності в зимівників різних вікових груп змінилися не суттєво, оскільки залишилися в середніх межах, але загальною тенденцією є те, що через доволі значний проміжок часу (6 місяців) рівень усіх типів мотивації в усіх вікових категоріях зростав (табл. 2). Це свідчить про те, що життя та професійна діяльність в екстремальних умовах ще більше мотивує людей, зміцнює їх віру у власні сили та життєстійкість у небезпечних середовищах.

Більш детально розглянемо ці зміни за кожним типом мотивацій у графічному режимі. На рис. 2–4 представлені показники проявів основних типів мотивів професійної діяльності українських зимівників у динаміці в різних вікових групах.

Найвищого рівня (14,0) після 6 місяців перебування в Антарктиці досягають показники духовного типу мотивації в молодшій групі. Це свідчить про те, що в зимівників цієї вікової категорії спостерігається інтенсивний, динамічний розвиток та духовне зростання через самоактуалізацію в нестандартних умовах, самовираження через застосування нових творчих підходів, удосконалення професійних знань і навичок (табл. 2; рис. 2).

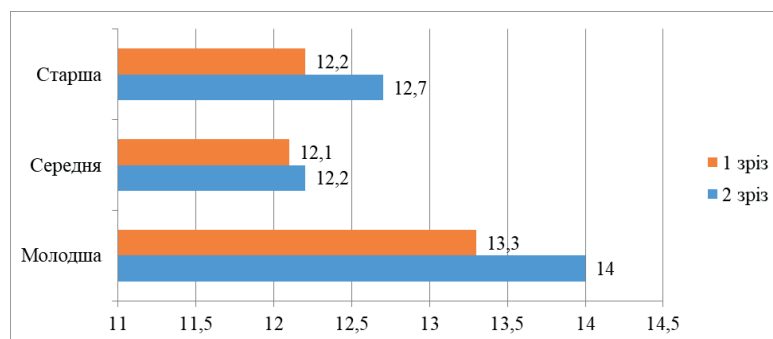

Рис. 2. Динаміка показників прояву духовного типу мотиву професійної діяльності в різних вікових групах зимівників UAE

Духовний тип мотивації пов'язаний із соціальним типом, тому абсолютно логічно, що для представників молодшої і старшої групи під час зимівлі переважальний показник саме цього типу: 13,3 і 13,0 відповідно (табл. 2; рис. 3). Це свідчить про те, що після тривалого перебування в умовах соціально-просторової ізоляції особливу роль починає відігравати соціальна підсистема: налагоджуються міжособистісні та професійні взаємини, що формуються в процесі сумісної діяльності; відбувається передача досвіду від старшого покоління до молодшого. Люди в умовах ізолюваної групи починають ще більше цінувати добрі стосунки, важливість власних вчинків для інших, зростає соціальна відповідальність, почуття товариства, згуртованість групи. У межах групи для зимівників найбільшою мірою реалізуються потреби в спілкуванні, прихильності, підтримці, повазі, самовираженні тощо.

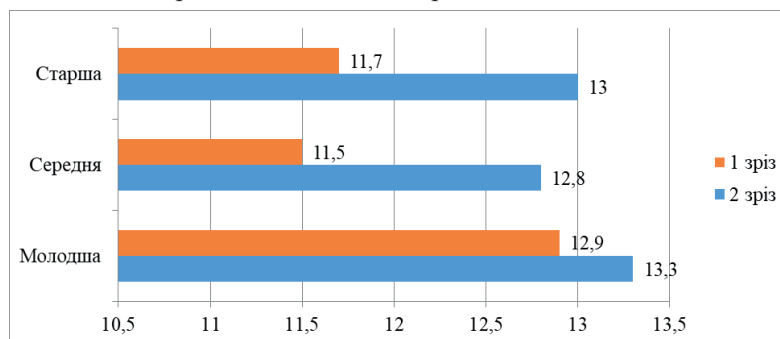

Рис. 3. Динаміка показників прояву соціального типу

Мотивація будь-якої трудової діяльності не може бути дієвою без задоволення матеріальних потреб та матеріальних інтересів працівників. Високі рівні духовних і соціальних типів мотивації абсолютно не знижують роль матеріальних мотивів та стимулів. В ізолюваному колективі зимівників вони залишаються каталізатором, здатним істотно підвищити професійну активність, досягнення організаційних та особистісних цілей. Тому матеріальний тип мотивації в процесі зимівлі починає лідувати (13,2) у представників середньої вікової групи зимівників (рис. 4).

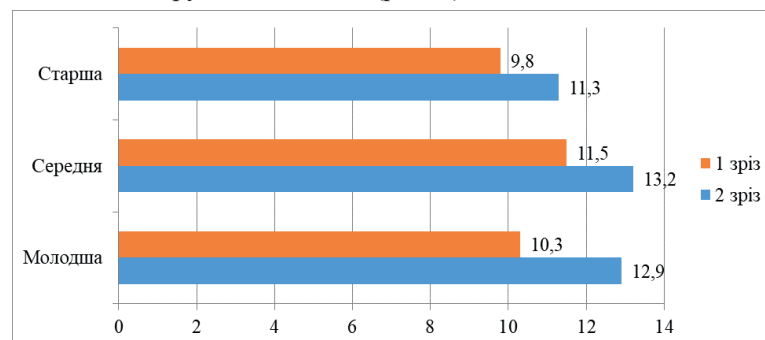

Рис. 4. Динаміка показників прояву матеріального типу

Це говорить про певне переосмислення результатів діяльності в екстремальних умовах для представників такого віку, коли суттєвою є необхідність утримувати сім'ю, турбуватися про створення матеріального базису свого життя. Для представників молодшої вікової групи рівень цього типу мотиву

(12,9) теж не набагато нижчий, оскільки матеріальні цінності – суттєвий мотив для розвитку професійних знань, умінь та навичок.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті дослідження отримано емпіричні дані щодо оцінки та динаміки рівня виділених трьох основних типів мотивів (духовного, соціального, матеріального) до професійної діяльності в екстремальних умовах серед зимівників українських антарктичних експедицій різних вікових категорій. Визначено, що головним початковим мотивом до професійної діяльності в Антарктиці у представників усіх вікових груп є духовний мотив. На другому місці – соціальний мотив, на третьому – матеріальний мотив. Ці показники продемонстрували позитивну динаміку в другому зрізі через 6 місяців перебування на антарктичній станції, що свідчить про те, що мотивація людей зростає у процесі безпосередньої діяльності. Виявлено, що для середньої вікової групи з часом головним мотивом діяльності стає матеріальний.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці психологічних технологій мотивування для прикладного застосування в екстремальних видах діяльності. Одні з напрямів застосування цього дослідження – військова психологія та спортивна психологія, психологія тренування.

Література:

1. Бахмутова Л. М. Дослідження задоволеності працею як вагомого чинника ефективної міжособистісної взаємодії в умовах довготривалих полярних експедицій. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2019. № 2–3(17). С. 7–18. URL : <https://doi.org/10.31108/2.2019.3.17.1>.

2. Бахмутова Л. М. Особливості динаміки самоефективності діяльності зимівників українських антарктичних експедицій. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2018. № 2(13). С. 15–24. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ophep_2018_2_4.

3. Бахмутова Л. М. Психологічне забезпечення діяльності зимівників українських антарктичних експедицій. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 2020. № 1(19). С. 7–15. URL : <http://orgpsy-journal.in.ua/index.php/oprep/article/view/137>.

4. Васильев Я. В. Структура и функции целевого компонента направленности личности: дисс. ... докт. психол. наук. Николаев, 2009. 416 с.

5. Крутий К. Л., Зданевич Л. В. Огляд емпіричних досліджень щодо стратифікації сучасного дошкільного дитинства. *Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine : Collective monograph*. Lublin : Izdevnieciba «BaltijaPublishing», 2017. Vol. 2. С. 56–71.

6. Мірошніченко О. А. Профілактика синдрому «професійного вигорання» у працюючих в екстремальних умовах : навчально-методичний посібник. Житомир : Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2015. 155 с.

7. Мірошніченко О., Гуцуляк О. Роль індивідуально-типологічних особливостей в адаптації особистості до екстремальних умов. *The scientific heritage*. 2020. № 51. С. 69–72.

8. Мірошніченко О. А., Моїсеєнко Є. В., Литвинов В. А. Основи психофізіологічних та психологічних досліджень операторів в екстремальних умовах діяльності : підручник. Житомир : ПП «Рута», 2015. 293 с.

9. Bratton R. D., Kinnear G., Koroluk G. Why man climbs mountains. *International Review of Sport Sociology*. 1979. № 14(2). P. 23–36.

10. Burnick J., Topic M. D. Some socio-demographic characteristics of the Slovenian mountaineers and their motivations for mountaineering. *Kinesiological-Sloveni*. 2003. № 9(1). P. 55–65.

11. Kokun O. M., Shamich O. M. Psychological characteristics of Paralympic athletes' self-realisation. *Social Welfare. Interdisciplinary Approach*. 2016. №6(2). P. 138–147. DOI : 10.21277/sw.v2i6.273.

12. Leedy G. M. Commitment to distance running: coping mechanism or addiction? *Journal of Sport Behaviour*. 2000. № 23(3). P. 255–270.

13. Males J. R., Kerr J. H., Gerkovich M. M. Motivational States during canoe slalom competition : a qualitative analysis using reversal theory. *Journal of Applied Sport Psychology*. 1998. № 10. P. 185–200.

15. Ogles B. M., Masters K. S. A Typology of marathon runners based on cluster analysis of motivations. *Journal of Sport Behavior*. 2003. № 26(1). P. 69–85.

16. Reiss S. Who Am I? The basic desires that motivate our actions and define our personalities. New York : Tarcher / Putum. 2000. P. 336.

17. Thatcher J., Reeves S., Dorling D., Palmer A. Motivation, stress and cortisol responses in sky diving. *Perceptual and Motor Skills*. 2003. № 97(3). P. 995–1002.

References:

1. Bakhmutova L. M. Doslidzhennia zadovolnosti pratsieiu yak vahomoho chynnyka efektyvnoi mizhosobystisnoi vziaemodii v umovakh dovhotryvalykh poliarnykh ekspedytsii. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia*. 2019. №2–3(17). S. 7–18. URL : <https://doi.org/10.31108/2.2019.3.17.1>.

2. Bakhmutova L. M. Osoblyvosti dynamiky samefektyvnosti diialnosti zymivnykiv ukrainskykh antarktychnykh ekspedytsii. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia*. 2018. № 2(13). S. 15–24. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ophep_2018_2_4.

3. Bakhmutova L. M. Psykholohichne zabezpechennia diialnosti zymivnykiv ukrainskykh antarktychnykh ekspedytsii. Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia, 2020. №1(19). S. 7–15. URL : <http://orgpsy-journal.in.ua/index.php/opep/article/view/137>.

4. Vasylev Ya. V. Struktura y funktsyy tselevoho komponenta napravlenosti lychnosti: dyss. ... dokt. psykol. nauk. Nykolaev, 2009. 416 s.

5. Krutii K. L., Zdanevych L. V. Ohliad empyrychnykh doslidzhen shchodo stratyfikatsii suchasnoho doshkilnoho dytynstva. Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine : Collective monograph. Lublin : Izdevnieciba «BaltijaPublishing», 2017. Vol. 2. S. 56–71.

6. Miroshnychenko O. A. Profilaktyka syndromu «profesiinoho vyhorannia» u pratsiuiuchykh v ekstremalnykh umovakh : navchalno-metodychnyi posibnyk. Zhytomyr : Vydavnytstvo Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2015. 155 s.

7. Miroshnychenko O., Hutsuliak O. Rol indyvidualno-typolohichnykh osoblyvosti v adaptatsii osobystosti do ekstremalnykh umov. The scientific heritage. 2020. №51. S. 69–72.

8. Miroshnychenko O. A., Moiseienko Ye. V., Lytvynov V. A. Osnovy psykhofiziolohichnykh ta psykholohichnykh doslidzhen operatoriv v ekstremalnykh umovakh diialnosti : pidruchnyk. Zhytomyr : PP «Ruta», 2015. 293 s.